

ПРОЦЕСИТЕ НА КОГНИТИВНИЯ ДИСОНАНС ПРЕЗ ПРИЗМАТА НА МОДЕЛА ЗА АЗ-СТАНДАРТИТЕ

Пресиян Бургов

Още с публикуването на Теорията на когнитивния дисонанс през 1957г. нейният автор Л. Фестингер поставя широк кръг от проблеми, които възбуждат огромен научен интерес в сферата на социалната психология. Теорията е изключително семпла, но, както ще се види по-долу, обхватът на концептуалните ѝ предпоставки е изключително широк и плодотворен. Повече от половин столетие редица изследователи разработват и обогатяват теоретичните предвиждания и експерименталното изследване на феномена когнитивен дисонанс, обвързвайки го с множество личностни и социално психологически процеси. Постепенно фокусът на интерпретациите се измества от предположението на Фестингер за естествения характер на мотивация за редуциране на дисонанса, към това как хората оценяват и правят заключения за вярванията, убежденията и причините за поведението си. Един въпрос обаче остава дискуссионен и до днес – ролята на когнициите за Аза в дисонансния процес.

Моделът за Аз-стандартите (МАС) е създаден именно, за да се опита да даде отговор на този въпрос, с ясната идея, че няма консенсус между изследователите за това как релевантните на Аза когниции подпомагат възбуждането и редукцията на когнитивния дисонанс. Предположението на модела е, че дисонансът възниква, когато хората предприемат дадено действие и после оценяват поведението си спрямо значим критерий за преценка. В случая критерият, използван за оценка на поведението, е представен в паметта под формата на Аз-атрибуции и Аз-стандарти или насоки за поведение. МАС може да предвиди как и кога различията в Аз-концепцията като самооценката, например, определят дисонансните процеси и по-конкретно:

1. Условието, при които Аз-атрибуциите се явяват в качеството си на очаквания и предизвикат по-голям дисонанс при хората с висока самооценка в сравнение с тези с ниска.

2. Условието, при които повечето хора, небрежни по отношение на собствената си самооценка, ще почувстват "ухапването" от възбудеността на дисонанса.

3. Условието, при които хората ще бъдат мотивирани да редуцират дисонанса чрез процесите на самооправданието.

4. Условието, при които всяка разлика в нивото на самооценката ще регулира редуцията на дисонансната възбуда чрез използване на директни (самооправдание) или индиректни (потвърждение) стратегии (Стоун и Купър, 2001. с. 2).

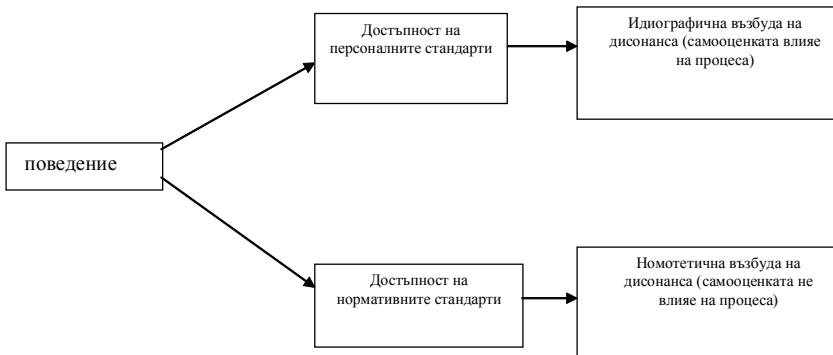
Според разглеждания модел, хората са въввлечени в многостепенен процес, за да успеят да определят дали тяхното поведение е глупаво, неморално или противоречащо на важни когнитивни. След дадено действие хората оценяват поведението си на фона на стандарти за преценка, които може да са свързани или не с познавателната репрезентация на Аза. МАС предсказва, че оценяването на поведението може да бъде основано на споделени нормативни знания за това, какво е добро и лошо, глупаво или разумно, морално или не, или може да бъде основано на лични, идиографични предположения за това, какво е лошо, глупаво или неморално – стандарти, свързани с индивидуалната репрезентация на Аза. Поддържаното твърдение е, че стандартите, използвани, за да се интерпретира и оцени значението на даденото поведение, определят ролята на Аза и самооценката в процесите на дисонансната възбуда. Освен това, МАС предсказва, че осъзнаването на определени аспекти от Аза, може да влияе върху степента, от която хората ще започнат да оправдават поведението си или ще използват познанието за себе си, за да редуцират дискомфорта си. Ръководната роля на самооценката в редуцирането на дисонанса зависи от това, дали когнитивните за Аза са позитивни, себеописателни и свързани с противоречивото поведение. Следователно, основното предположение на МАС е, че ролята на Аза във възбудата и редуцията на дисонанса е функция от вида Аз-атрибуции и стандарти, които стават достъпни в контекста на несъответстващото поведение. МАС предлага схема за по-ясно разбиране на процесите, водещи от поведението до неприятната психологическа възбуда и последващата редуция на психичния дискомфорт.

Както се вижда на фиг. 1 дисонансната възбуда следва няколко стъпки:

1. Хората имат поведение

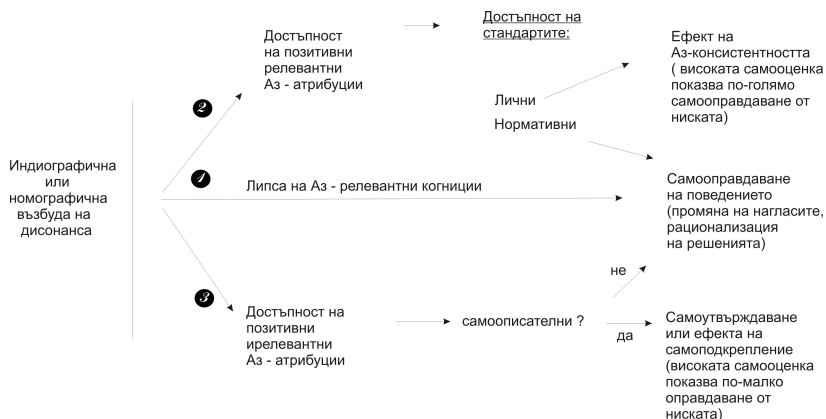
2. Хората интерпретират и оценяват своето поведение. И всъщност питат: "Поведението ми глупаво ли е, неморално ли е или в някакъв смисъл нежелано?"

Ако личните стандарти са ситуационно или постоянно достъпни в паметта, поведението се сравнява със себе си, идиосинкретични очаквания за поведението. Както е описано подробно по-долу, Аз-очакванията са директно свързани със самооценката. От стрелка 1 на фиг. 1 се вижда, че човек с висока самооценка е по-вероятно да възприеме поведението като глупаво или неморално и това да доведе до възбуждане на дисонанс. В този случай той е "идиографичен" и ще бъде ръководен от индивидуалните различия в съдържанието на себепознанието (самооценката).

Фигура 1.

Ако нормативните стандарти на преценка са ситуационно или постоянно достъпни в паметта, поведението се сравнява с перцепцията на това, за което повечето хора в дадената култура вярват, че е глупаво или неморално. Както се вижда от стрелка 2, фиг. 1, ако хората възприемат противоречието от нормативните стандарти, възбудата на дисонанса ще бъде "номотетична" и няма да бъде ръководена от самооценката.

Фигура 2.

МАС предполага, че след възбуждането на дисонанса, дали номотетично (използване на нормативни стандарти), или идиографично (използване на лични стандарти), хората ще изпитат дискомфорт и ще са мотивирани да го редуцират. Как те редуцират дискомфорта зависи също от когнициите за Аза, които са станали достъпни след възбудата на дисонанса. Ако други когнитии за Аза са несъзнавани, МАС приема, че противоречието ще остане и хората ще търсят оправдаване на поведението си, за да редуцират дискомфорта (вж. стрелка 1, фиг. 2). Обаче, ако нови когнитии за Аза са станали достъпни, тогава дисонансната редукция ще следва следните стъпки:

1. Ако Аз-атрибуциите са достъпни, позитивни и релевантни на даденото поведение, тогава те ще повишат мотивацията за оправдаване на поведението (промяна на нагласите). Както се вижда от стрелка 2, фиг. 2, ако позитивните релевантни атрибуции правят Аз-очакванията достъпни, хората с висока самооценка ще покажат по-голямо оправдаване на поведението си от тези с ниска.

2. Ако Аз-атрибуциите са позитивни, но ирелевантни на поведението, тогава те ще се използват като източник за редукция на дисонанса. Стрелка 3, фиг. 2 показва, че ако позитивните ирелевантни атри-

буции са възприети като самоописателни, хората с висока самооценка ще покажат по-малко оправдаване спрямо тези с ниска.

Тези предположения се базират на идеята за когнитивната природа на самооценката. В литературата за когнитивния дисонанс самооценката се разглежда основно като когнитивно-психологичен конструкт (Арънсън и Карлсмит, 1962; Спенсър и съавт., 1993). Когнитивните модели твърдят, че измерването на степента на самооценката, показва как хората мислят за себе си. Изследванията показват, например, че хората с установена позитивна, висока самооценка се характеризират като по-себеописателни спрямо тези с ниска (Браун, 1986). Те оценяват позитивните атрибуции като важни за притежаване и са относително сигурни, че ги притежават. Различията между техния действителен Аз и идеала за Аз-стандартите са малки (Морети и Хигинс, 1990). Обратно, хората с ниска самооценка и в позитивните и в негативни черти имат по-слаби способности за самоописание и докладват за по-голямо и по-трайно противоречие между актуални и идеални Аз-стандартите. Също приемат, че позитивните атрибуции са важни за притежаване, но не са уверени, че ги притежават. Следователно хората с висока самооценка се характеризират като имащи позитивни и стабилни преценки относно себепознанието, докато тези с ниска се характеризират с относително по-малка самоувереност и несигурност в преобладаващите негативни или позитивни аспекти от самопознанието (Блейн и Крокер, 1993).

Друго важно допускане на модела засяга как когнитивният аспект на самооценката може да бъде използван за определяне на поведението. Основният въпрос е в каква степен Азът се явява динамична организация на познанието. За да направят връзката между сложните структури на самопознанието и поведението, Маркус и колеги приемат, че "работещите Аз-концепти" стоят по-ниско от самопознанието, което е достъпно в паметта във всеки един момент. Във всеки поведенчески контекст съдържанието на работещите Аз-концепти зависи: "от това какво си правил преди и какво е било търсено от индивида като резултат от опита, събитието или ситуацията и по-важното, какво е било извлечено от социалната ситуация в дадения момент" (Маркус и Кунда, 1986, с. 859). В представения модел различията в самооценката като структура и съдържание на познанието може да играят роля в

дисонансния процес, но дали самопознанието действа като очакване или средство е ирелевантно на дисонансния процес зависи от типа релевантни на Аза когниции или работещите Аз-концепти, които хората използват, когато интерпретират и оценяват тяхното поведение и търсят стратегия, чрез която да редуцират техния дискомфорт.

Ролята на специфичната информация за работещите Аз-концепти в процеса на дисонансната възбуда и редукция се свързва с важната перспектива за ролята на Аза в дисонанса. От друга страна, възможно е да има няколко начина, чрез които работещото самопознание може да влияе върху дисонансния процес, в случая фокусът е насочен към процесите, чрез които когнициите за Аза могат да действат като очаквания, ресурси или да са ирелевантни на възбуждането и редукцията на дисонанса.

Ролята на Аз-стандартите в появата на дисонанса

Л. Фестингер осигурява първите систематични и задълбочени данни за процеса на възбудата на дисонанса, имащи отношение към разглеждания модел. Размишлявайки върху различните видове инконсистентност, които водят към дисонанс, Фестингер описва поне два вида: Първият е дисонансен, защото човек възприема две когниции като психологически несъвместими, а другият, "защото културата или груповите норми не винаги съвпадат по нареждане"(Фестингер, 1957, с. 13). Въпреки, че Фестингер не е сигурен за това, как хората определят наличието на инконсистентност, той вярва, че хората могат да използват идиографична или споделената информация, за да определят наличието на инконсистентност. Следва да се отбележи, че различните изследователски предвиждания, не се отличават много от първоначалната хипотеза на Фестингер.

Аз-стандартите като очаквания във възбудата на дисонанса

Моделът на Аз-стандартите счита, че стандартите, които са „културно определени и широко споделяни“ са станали нормативни, защото представляват правила на важни социални групи, които запазват интегритета и благополучието на групите, към които индивидите принадлежат (Хигинс, 1990; вж Милър и Престис, 1997). За да се види последователността на използването на личните стандарти за активизиране на очакванията на Аза, идиографичното самопознание трябва

да бъде използвано в комбинация с нормативните стандарти по време на интерпретацията и оценяването на поведението. Когниците за Аза се използват като очаквания за дисонанса само когато хората използват репрезентация на идиографичното самопознание, за да определят значението на това, което са направили.

Според МАС Аз-очакванията могат да бъдат репрезентирани в паметта като две релевантни на Аза когници:

1. “Аз-концепта”, който е актуална Аз-атрибуция и представя къде човекът обикновено стои по дименсията – компетентност или моралност.

2. Нормативните социални стандарти, които представят къде човек трябва да стои по тази дименсия.

Хората могат да извличат идиографични очаквания за поведението от взаимоотношението между актуалните Аз-атрибуции и нормативните стандарти и така те очакват тяхното поведение да потвърди постоянните отношения между актуалния Аз и нормативните стандарти в дименсията компетентност или моралност. Например, когато “убеждаваш някого да каже, че отегчителната задача наистина е интересна”(Фестингер и Карлсмит, 1959, с. 206), човекът може да определи компетентността и моралността на това, сравнявайки го с неговото или нейното поведение („Тъкмо казах нещо глупаво и неморално”) срещу неговите или нейните очаквания или идиосинкретични репрезентации, за това колко добре той или тя обикновено владее нормативните стандарти за тези атрибуции („Аз обикновено съм умен и благоприличен човек”) – релативни на нормите за компетентност и морал. В този пример на висока самооценка, когато несъответствието между поведението и постоянните Аз-очаквания е отчетено, ще се възбуди дисонанс. Човек с по-малко позитивни Аз-очаквания (ниска самооценка) може да не възприеме несъответствието, следващо същото поведение. Този с ниска самооценка може да интерпретира същото действие (“Казах нещо глупаво и неморално”), но да заключи, че това не представлява несъответствие, сравнявайки го с по-негативните Аз-очаквания (“Аз не винаги съм умен и достоен човек – спрямо нормите за компетентност и морал”). В този случай използването на Аз-очакванията за интерпретиране на поведението – активиране на постоянно противоречие между актуалните Аз-атрибуции и релевантните норма-

тивни стандарти не води до възбуждане на дисонанс. Следователно, МАС предвижда, че за да влияе самооценката върху възбудата на дисонанса, хората трябва да преценят значението на тяхното поведение, използвайки собствените си очаквания, които могат да бъдат представени в паметта като постоянни противоречия между актуалния Аз и релевантните нормативни стандарти (Хигинс, 1990). Дисонансът се появява, когато дадено поведение не успява да потвърди постоянното взаимодействие между настоящия Аз-концепт и собствените нормативни принципи.

МАС предполага, че за да стигнат до различни заключения за едно и също поведение, хората с висока самооценка, за разлика от тези с ниска, трябва да осъзнаят различен тип себепознание, когато се опитват да интерпретират и оценят постъпките си. Едно представяне на Аза, което различава хората с висока и ниска самооценка, е свързано с техните Аз-очаквания, определени по-горе като размер на постоянното противоречие между действителния Аз и нормативните стандартни атрибуции като компетентност и моралност. Хората могат да използват Аз-очакванията като възможност за приемане/отхвърляне на оценката дали дадено поведение представлява несъответствие (Фазио, Занна, и Купър, 1977; Родевалт, 1998). Както е илюстрирано, от стрелка 1 на фиг. 1, когато личните стандарти за поведение са достъпни, хората ще използват постоянните Аз-очаквания, за да определят значението на тяхното поведение. В резултат хората с висока самооценка ще изпитат по-голям дисонанс в сравнение с тези с ниска, следвайки действията, които включват отклонения от нормата за "... лъжа, отстояване на позиция, противоположна на собствената или действия против собствените принципи" (Тибоди и Арънсън, 1992, с. 592). Тези действия са несъвместими с очакванията на хората с висока самооценка, защото те остават извън сферата на това, което приемат за отражение на техния Аз-концепт. Обратно, тези действия са съвместими с очакванията на хората с ниска самооценка, защото техният актуален Аз е в постоянно несъответствие с приетите нормативни стандарти, което им осигурява широка основа за приемане на поведението (Баумгарднър, 1990). Даденото действие може да предизвика различни реакции на хората с висока и ниска самооценка, когато поведението е възприето като попадащо отвъд възможностите за приемане

от тези с висока самооценка, но прието от тези с ниска. Използването на Аз-очакванията в процесите на приемане / отхвърляне на оценката на поведението може да накара хората с ниска самооценка да почувстват дисонанс, когато поведението е силно позитивно (неочакваният успех при трудни задачи) (вж. Арънсън и Карлсмит, 1962).

Забележката, че МАС не споделя виждането, че хората с висока и ниска самооценка имат различни стандарти за тяхното поведение е невярна; напротив моделът допуска, че и в двата варианта на самооценка, хората се стремят да поддържат еднакви стандарти за поведението си. Всъщност хипотезата е, че контекстът, в който несъответстващото поведение се среща, може да внесе в работната памет различни когнитивни аспекти на постоянното самопознание, което лежи в основата на самооценката. Начинът за използване на постоянните лични очаквания в процеса на преценка на поведението обаче се свързва с едновременната достъпност до идиографичните Аз-атрибуции и нормативните стандарти в контекста на даденото действие. За да влияе самооценката върху възбуждането на дисонанса, нормативните стандарти не могат да бъдат единствения критерий, чрез който хората да преценяват значението на поведението си. ”В добавка към нормите, трябва да има идиографично постановена, уникална концепция за Аза, включена в оценката на поведението (актуалните Аз-атрибуции). Предвижда се, че правейки достъпни личните Аз-стандарти в контекста на несъответстващото действие, това ще доведе до осъзнаване и на идиографичните Аз-атрибуции, и на нормативните Аз-стандарти, защото хората са фокусирани върху себе си, върху интерпретацията, която правят на собствените си действия. Ако те не използват идиосинкретични Аз-атрибуции в оценката на поведението си, МАС предвижда, че самооценката няма да подпомага и ръководи процесите на възбуждане на дисонанса” (Стоун и Купър, 2001, с. 8).

Аз-стандартите като споделени социални норми във възбуждането на дисонанса

Фазио и Купър допускат, че онтогенезисът на дисонанса е базиран на детското учене, свързано с реакциите на полагащите грижи, които носят неприятни или болезнени последствия. Дете, което чупи играчки, стъкла и мебели, ще научи, че отговорът на родителите за такова държание е негативна санкция. Възможността за друг тип реак-

ция, в случая, е малко вероятна, тъй като повечето полагащи грижи разбират сходно определени видове поведение на децата си. Децата научават, че определени поведения са негативно санкционирани, независимо дали това се случва в собствената им къща, в къщата на съседите или на игралната площадка. Подобно държание има широко, споделяно от всички в дадената култура значение така, че определен вид поведение се санкционира негативно и така се споделя разпространеното разбиране за нежеланите събития. Според авторите именно тези събития са фундаментални за възбудата на дисонанса.

Според МАС преценката на поведението е базирана на стандарти, които представят правила или норми на важни, значими групи като родители, приятели или авторитети в обществото. Повечето хора изпитват дисонансна възбуда, въпреки идиографичното съдържание на тяхното самопознание, защото се фокусират предимно върху релевантните нормативни стандарти, когато преценяват значението на поведението си. Когато нормативните стандарти за поведение са достъпни, хората с висока или ниска самооценка ще използват едни и същи критерии за интерпретация и оценка на действията. В резултат, индивидуалните различия в самопознанието няма да подпомогнат възбуждането на когнитивния дисонанс. Дисонансът ще се почувства въпреки различията в идиосинкретичното съдържание на самопознанието, когато хората са фокусирани главно върху нормативните стандарти, релевантни на ситуацията. Казано по-просто, ако базата за преценка е еднаква за всички, индивидуалните различия в самооценката няма да ръководят възбудата на дисонанса. Насочването към нормативните стандарти за определяне значението на поведението може да помогне за разбирането, защо в някои изследвания самооценката не влияе върху оправдаването на поведението в случаите на класическа дисонансна възбуда (Стийл и съавт., 1993; Стоун, 1999).

Социокогнитивни фактори, които детерминират стандартите използвани за оценка на поведението

МАС издига тезата, че когато личните стандарти за поведение са достъпни, а вниманието е насочено навътре – към себе си – интерпретацията на даденото действие е идиосинкретична. ”Подобно е и състоянието на обективно самоосъзнаване, при което интроспекцията иницира интерпретация и оценка на поведението, чрез използването

на Аз-атрибуции, релевантни на контекста – компетентност и моралност” (Уикланд, 1975, цит. по Хекхаузен, 1986, с. 220). По този начин интроспекцията може да доведе до осъзнаване на Аз-очакванията, определени като постоянните взаимоотношения между актуалния Аз и релевантните нормативни стандарти за поведение. Понеже хората с висока и ниска самооценка поддържат различни очаквания за поведението си, състоянието на самоосъзнаване може да накара тези в първата група да достигнат до различни заключения за действията си в сравнение с втората. Така достъпността до личните стандарти за поведение ще предизвика състояние подобно на самоосъзнаването, което ще причини при хората с висока самооценка по-силен дисонанс, отколкото при тези с ниска.

За сравнение, когато нормативните стандарти са по-достъпни, отколкото личните, според МАС хората приемат оценката на другите при определяне значимостта на поведението си. ”Достъпността до нормативните стандарти предизвиква състояние подобно на субективно самоосъзнаване, при което вниманието е насочено навън към заобикалящата среда – към нагласите, ценностите и мненията, поддържани от значимите групи”(Уикланд, 1975, цит. по Хекхаузен, 1986, с. 221). Това кара хората да приемат гледната точка на другите и да оценят собственото си поведение на базата на това как значимите групи като родители или връстници ще интерпретират и етикират постъпките им. ”Когато вниманието е насочено към перспектива, която е външна за Аза, стои хипотезата, че идиосинкретичното самопознание и очаквания не е задължително да бъдат осъзнавани. Всъщност хората оценяват как тяхното поведение се отклонява от нагласите, ценностите или мненията, поддържани от другите – релевантни нормативни стандарти. Ако поведението е възприето като противоречащо на общите норми, тогава ще се възбуди дисонанс и хората ще бъдат мотивирани да го редуцират, независимо от равнището на самооценката”(Стоун и Купър, 2001, с. 10).

Ранните проучвания за ролята на самооценката в дисонансните процеси потвърждават посоченото по-горе. Един от често цитираните експерименти е проведен от Глас (1964); при него изследваните лица получават изкривена обратна връзка, повишаваща или понижаваща самооценката им. На тези, които получават положителна информация

за самооценката е казано, че са "внимателни и състрадателни", а получаващите негативна подкрепа на самооценката разбират, че им "липсва състрадателност" и "нямат лидерски способности (т.е. конформни са). След манипулацията на самооценката участниците в експеримента трябва да приложат серия от болезнени електрически удари върху други хора при условията на избор. Резултатите показват, че сред участниците с висока самооценка се наблюдава по-голямо подценяване на жертвата, сравнено с групата с ниска. "Това води до доста ироничен резултат – точно защото се смятам за такъв симпатичен човек, ако направя нещо, с което ви причиня болка, аз трябва сам себе си да убедя, че вие сте долен човек"(Арънсън, 1996 с. 152). Според интерпретацията на теорията за Аз-консистентността, за да редуцират по-силния дисонанс от агресивния акт, тези с висока самооценка ще го оправдаят чрез подценяване на жертвата. Обратно, участниците със занижена самооценка не подценяват жертвата, защото причиняването на болка е консистентно на създадените негативни очаквания за конформно и лишено от състрадателност поведение (вж. Тибоди и Арънсън, 1992).

В концептуалната рамка на МАС следва да се включат и изводите от експерименти, изследващи използването на лични и нормативни стандарти при оценка на поведението. Те показват, че мисленето за личните Аз-стандарти кара хората с висока самооценка да оправдават своя избор в значително по-голяма степен от тези с ниска. Мисленето през нормативните Аз-стандарти обаче води до еднакви равнища на оправдаване и в двете групи, независимо от самооценката. Други експериментални данни също осигуряват доказателства в подкрепа на модела. Осигуряването на достъп до личните стандарти за поведение прави възможно включването им в Аз-очакванията и така се повишава влиянието на самооценката върху дисонансните процеси. Докато достъпността до нормативните стандарти за поведение не води до изменения в дисонансните процеси, независимо от равнището на самооценката – висока или ниска. "Независимо от какво настоящо поведение започва процесът, влиянието на самооценката върху възбуждането на дисонанса е функция от вида на достъпните Аз-атрибуции и стандарти резултат от несъответстващия акт" (Стоун и Купър, 2001 с. 11).

Ролята на Аз-стандартите в процесите на редуциране на дисонанса

Дотук може да се заключи, че релевантните на Аза когниции могат да бъдат важен фактор в процесите на дисонансна възбуда, когато хората използват значими личностни стандарти, за да определят дали поведението им представлява заплаха за Аза или има вероятност да бъде санкционирано отвън. Как обаче достъпността на позитивните Аз-атрибуции редуцира дискомфорта и мотивира хората да оправдават несъответстващото поведение? МАС приема, че ключът за разбирането на това как позитивните Аз-атрибуции функционират като източник (себеутвърждаване) или като очакване (Аз-консистентност) в дисонанса, се крие в поведенческата релевантност на позитивните Аз-атрибуции, станали достъпни в контекста на даденото поведение.

Както е показано на стрелка 2 на фиг. 2, достъпността на позитивни Аз-атрибуции, които са релевантни на несъответстващото действие трябва да увеличават дискомфорта, защото включват стандарти за поведение. Следователно ефектите от релевантните позитивни Аз-атрибуции върху редуцирането на дисонанса трябва да са управлявани от самооценката, но при условие, че активират личните Аз-стандарты за поведение. По-точно, ако релевантните позитивни атрибуции водят до осъзнаване на личните стандарти за поведение, тогава Аз-очакванията стават достъпни и хората с висока самооценка ще оправдават поведението си в по-голяма степен от тези с ниска. Обратно, ако релевантните позитивни атрибуции водят до осъзнаване на нормативни стандарти за поведение, тогава, съгласно МАС, самооценката няма да управлява процеса и повечето хора ще са мотивирани да оправдават своето поведение. Така, позитивните атрибуции, чрез които се осъзнават Аз-стандартите, релевантни на несъответстващото поведение не са най-подходящия източник, осигуряващ ресурс за редуциране на дисонанса, особено за хората с висока самооценка.

Ситуацията е различна, както показва стрелка 3 на фиг. 2, ако събитието води до възприемане на позитивни атрибуции, които не са свързани с несъответстващото действие; МАС предвижда, че хората с висока самооценка ще имат възможност да използват тази информация като ресурс против техния дискомфорт, докато тези с ниска няма да имат подобна възможност. Изследванията показват, че хората с

висока и ниска самооценка не притежават в равна степен характеристиката себеописателност (Браун, 1986; Баумгарднър, 1990); тези с висока самооценка би следвало да възприемат ирелевантните позитивни атрибуции като по-описателни за Аза, в сравнение с тези с ниска. В резултат на това ирелевантните позитивни атрибуции могат да бъдат използвани като източник за редуциране на дискомфорта, но ако тези характеристики не се възприемат като себеописателни от хората с ниска самооценка, те ще трябва да разчитат на оправдаването, за да редуцират дискомфорта си. Така, релевантността на позитивните Аз-атрибуции на несъответстващото поведение се явяват критичен детерминант на използването на самооценката като източник за редукция на дисонанса. "МАС твърди, че колкото по-високо оценяват себе си хората, толкова по-малка нужда ще имат да оправдават несъответстващия акт (промяна на нагласите), когато ситуацията прави достъпни позитивните Аз-атрибуции, които не са свързани със стандартите, използвани от хората за оценка на поведението си" (Стоун и Купър, 2001, с. 12).

Въпреки че няма директно и неопровержимо доказателство за горното твърдение, засягащо взаимоотношението между самооценката и поведенческата релевантност на позитивните Аз-атрибуции в дисонансната редукция, публикации на Дж. Арънсън, Блантън, и Купър (1995) и Блантън, Купър, Скарник, и Дж. Арънсън (1997) осигуряват данни за ролята на поведенческата релевантност при редуцирането на дисонанса. В експеримент, проведен от Дж. Арънсън и съавт. (1995) изследваните лица са включени в задача за написване на есе, противоречащо на нагласите им, при условията на избор, те пишат, че техният университет трябва да ограничи разходите за помощни средства и улеснения за хора със специални нужди. След това участниците в експеримента са попитани дали желаят да прегледат резултатите си от личностните въпросници, които са попълнили преди това; там те са описани като притежаващи редица положителни качества във висока степен. В листа с резултатите присъстват и тези, които са директно свързани с дисонансните им действия (състрадателност), както и несвързани (креативитет). Данните от експеримента показват, че в условията на силен дисонанс, участниците не желаят да четат за позитивните си Аз-атрибуции, които са релевантни на несъответства-

щото поведение. Въпреки факта, че тези атрибуции са позитивни, участниците предпочитат да четат резултатите, които им казват колко прекрасни са в частта, свързана с ирелевантните атрибуции – тези, които не са свързани с Аз-стандартите, уместни на това поведение. Те изглежда избират информация, която може да измести фокуса на внимание далеч от релевантните позитивни Аз-атрибуции.

В статия от Блантън и съавт. (1997), релевантността на позитивното подкрепление е систематично манипулирана и нагласите към темата на есето са взети като мярка, даваща данни за редукцията на дисонанса. Резултатите от експеримента на Дж. Арънсън и съавт. (1995) също показват, че когато позитивното подкрепление е релевантно на противоречащото на нагласите действие, участниците показват значително по-големи промени в нагласите (редуциране на дисонанса) спрямо тези, които избират да напишат есе, противоположно на нагласите, но не получават подкрепление. Това означава, че позитивното подкрепление повишава дисонансната възбуда отвъд това, което ще бъде усетено само от написване на есе, при условията на избор. Обратно, когато позитивното подкрепление е ирелевантно на поведението, участниците показват значително по-малко промени в нагласите, сравнено с тези в условията на избор. МАС счита, че "участниците използват самоутвърждаване, когато позитивното подкрепление е ирелевантно на несъответстващото поведение, а когато е релевантно предизвиква по-голяма, а не по-малка нужда от противопоставяне на последиците от поведението" (Стоун и Купър, 2001, с. 13).

Всъщност МАС предполага, че самоутвърждаването, приложено към дисонансната ситуация е процес, посредством който хората не разрешават несъответствието между тяхното поведение и техните Аз-стандарты. По правило редукцията на дисонанса става по начин, определян от Аз-стандартите, които са станали достъпни в ситуацията. Но когато позитивните характеристики на Аза, които не са свързани с противоречието, станат достъпни, хората могат да отклонят вниманието си от последиците на действията си и дори да се наслаждават на други положителни атрибуции, които притежават. Това може да редуцира негативния ефект или да предизвика омаловажаване на несъответстващия акт за хората с висока самооценка; утвърждаването на Аза може да бъде продуктивен и удовлетворяващ начин за редуци-

ране на дисонанса, без да се налага да се извършват дейности за промяна на когнициите или поведенията, свързани с източника на възбуда.

В заключение следва да се отбележи фактът, че няма друг съвременен концепт в областта на социалната психология, който да е предизвикал повече изследвания и теоретични разработки от Теорията на когнитивния дисонанс. В тази връзка Моделът на Аз-стандартите, без да претендира за пълна изчерпателност, прави опит да интегрира част от различните гледни точки относно ролята на Аза и самооценката в дисонансния процес. Идеята е, че посредством осветляването на процесите, чрез които хората оценяват значението и важността на поведението си, може би ще бъде възможно да се надникне отвъд настоящите дебати коя ревизия на феномена когнитивен дисонанс е най-плодотворна и релевантна. Чрез насочване на вниманието върху когнитивните процеси, подпомагащи хората при интерпретацията на тяхното поведение, отчитането на несъответствията, изпитването и етиктирането на възбудата, както и търсенето на стратегии за нейната редукция, теорията на когнитивния дисонанс има реалния шанс да се развие в нови насоки, които са със съществена значимост и заряд за съвременния свят. Бъдещите изследвания ще доведат до редица прозрения за социалните взаимодействия и поведението на човека в една потенциално застрашаваща среда

ЛИТЕРАТУРА

Арънсън, Е. Човекът – социално животно. София, Наука и изкуство, 1996.

Хекхаузен, Х. Мотивация и дейтелност. Том II. Москва. Педагогика, 1986.

Aronson, E., & Carlsmith, J. M. Performance expectancy as a determinant of actual performance. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 65, 1962, 178–182.

Aronson, J., Blanton, H., & Cooper, J. From dissonance to disidentification: Selectivity in the self-affirmation process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68(6), 1995, 986–996.

Baumgardner, A. H. To know oneself is to like oneself: Self-certainty and self-affect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(6), 1990, 1062-1072.

Blaine, B., & Crocker, J. Self-esteem and self-serving biases in reactions to positive and negative events: An integrative review. In R. F. Baumeister (Ed.), *The puzzle of low self-regard* (pp. 55–85). New York: Plenum, 1993.

Blanton, H., Cooper, J., Skurnik, I., & Aronson, J. When bad things happen to good feedback: Exacerbating the need for self-justification with self-affirmations. *Personality and Social Psychology Bulletin*, **23**, 1997, 684–692.

Brown, J. D. Evaluations of the self and others: Self-enhancement biases in social judgements. *Social Cognition*, **4**, 1986, 353–376.

Fazio, R. H., Zanna, M. P., & Cooper, J. Dissonance and self-perception: An integrative view of each theory's proper domain of application. *Journal of Experimental Psychology*, **13**, 1977, 464–479.

Festinger, L. A theory of cognitive dissonance. Stanford, CA: Stanford Univ. Press, 1957.

Festinger, L., & Carlsmith, J. M. Cognitive consequences of forced compliance. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, **58**, 1959, 203–210.

Glaas, D. Changes in liking as a means of reducing cognitive discrepancies between self-esteem and aggression. *Journal of Personality*, **32**, 1964, 531–549.

Higgins, E. T. Personality, social psychology, and person-situation relations: Standards and knowledge activation as a common language. In L. A. Pervin (Eds.), *Handbook of personality theory and research* (pp. 301–338) New York: Guilford, 1990.

Markus, H., & Kunda, Z. Stability and malleability of the self-concept. *Journal of Personality and Social Psychology*, **51**(4), 1986, 858–866.

Moretti, M. M., & Higgins, E. T. Relating self-discrepancy to self-esteem: The contribution of discrepancy beyond actual-self ratings. *Journal of Experimental Social Psychology*, **26**, 1990, 108–123.

Rhodewalt, F. Self-presentation and the phenomenal self: The “carryover effect” revisited. In J. M. Darley & J. Cooper (Eds.), *Attribution and social interaction: The legacy of Edward E. Jones* (pp. 373–421). Washington, DC: American Psychological Association, 1998.

Spencer, S. J., Josephs, R. A., & Steele, C. M. Low self-esteem: The uphill struggle for self-integrity. In R. Baumeister (Ed.), *Self-esteem: The puzzle of low self-regard*. New York: Plenum, 1993.

Steele, C. M., Spencer, S. J., & Lynch, M. Dissonance and affirmational resources: Resilience against self-image threats. *Journal of Personality and Social Psychology*, **64** (6), 1993, 885–896.

Stone, J. What exactly have I done? The role of self-attribute accessibility in dissonance. In E. Harmon-Jones & J. Mills (Eds.), *Cognitive dissonance: Progress on a pivotal theory in social psychology* (pp. 175–200). Washington, DC: American Psychological Association, 1999.

Stone, J., & Cooper, J. A self-standards model of cognitive dissonance. Princeton: Academic Press, (in press), 2001.

Thibodeau, R., & Aronson, E. Taking a closer look: Reasserting the role of the self-concept in dissonance theory. *Personality and Social Psychology Bulletin*, **18**(5), 1992, 591–602.